

СЎФИЗОДАНИНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг

илмий ходими: **Юлдашова Х**

Аннотация. Ушбу мақолада жадид маърифатпарвари, истеъдодли шоир ва фидойи педагог Муҳаммадшариф Сўфизоданинг ҳаёти, ижодий ва педагогик фаолияти ёритилган. Сўфизоданинг жадидчилик ҳаракатидаги ўрни, «усули жадид» мактабларини ташкил этиш ва ривожлантиришдаги хизматлари, замонавий фанларни она тилида ўқитишга қаратилган саъй-ҳаракатлари таҳлил қилинган. Шунингдек, унинг Чуст ва Наманган ҳудудларида мактаб очиб, ёшлар ва катта ёшли аҳолига таълим бергани, етим болалар учун «Дорул-айтом» ташкил этгани, дарслик ва ўқув қўлланмаларини таълим жараёнига жорий қилгани ҳақида маълумотлар келтирилган. Мақолада Сўфизоданинг шеърларида маърифат, илм-фан, миллий уйғониш, хотин-қизлар таълими ва жаҳолатга қарши кураш ғояларининг ифодаланиши ҳам кўрсатиб берилган. Муаллиф шоирнинг педагогик ва адабий фаолиятини ўзаро уйғун ҳолда тадқиқ этиб, унинг ўзбек жадидчилик ҳаракати ва миллий маърифат тарихидаги ўзига хос ўрнини очиб беради.

Сўфизода бошқа жадид педагоглари каби «усули жадид» мактаблари учун дарслик ёки қўлланма-мажмуалар яратган эмас, у фаолиятининг илк босқичидан бошлаб янги мактаблар очди, ўқитувчилик қилди, мутаассиблар, «усули қадим» тарафдорларидан бундай мактабларни мардонавор ҳимоя қилди. У педагогик фаолият билан баравар бадиий ижод билан умрининг охиригача шуғулланди: унга Ҳамза билан бир вақтда - 1926 йил 27 февралда «Ўзбекистон халқ шоири» унвони берилди. Сўфизода ҳақида гап кетганда, унинг мана шу икки фазилати - истеъдодли шоир ва мураббийлиги ҳақида тўхталиш муҳимдир. Унинг адабий ва педагогик фаолиятини ўрганиш 1960 йилларнинг охирларидан бошланди. Узоқ давом этган сукунатдан сўнг 1968 йилда адабиётшунос Тўлқин Расулов Сўфизоданинг бир қисм шеърларини тўплаб, «Тароналар» номи билан нашрдан чиқарди. Унинг педагогик

фаолияти ҳақида ҳам муҳим маълумотлари берди.¹ 1930 йиллардаёқ унинг шеърлари мактаб дасрлик ва мажмуаларидан ўрин ола бошлаган эди. 1933 йилда Абдулла Авлоний ўрта мактабларнинг 7-синф ўқувчилари учун тузган «Адабиёт хрестоматияси»да Сўфизода ижодига алоҳида ўрин ажратган.

Муҳаммадшариф Сўфизода 1880 йилда Чуст шаҳрида ҳунарманд оиласида туғилди. Унинг отаси Эгамберди Сўфи масжидда сўфилик қилган ва пичоқчи-ҳунарманд бўлган. Онаси Зайнаб хола ўғлини илм-маърифатли қилишга қаттиқ ҳаракат қилади ва уни дастлаб маҳалладаги анча ўқимишли, шеърятни хуш кўрувчи ва чиройли ўқувчи Манзура отинга топширади, кейин ўқишни маҳалла мактабида давом эттиради. Манзура отин Муҳаммадшарифда бадий сўзга - шеърятга муҳаббат уйғота олди. 1890 йилларнинг ўрталаридан Қўқон мадрасаларининг бирида ўқий бошлайди. Қўқондаги катта маданий-адабий муҳит Муҳаммадшарифга кучли таъсир кўрсатади. Муқимий бошчилигидаги ҳажвчилик мактабидан, Фурқатнинг маърифатпарварлик руҳидаги шеърларидан баҳраманд бўлади. Бу улкан ижодкорлар таъсирида «Ғубори дарду алам сийналарни қилди фигур» деб бошланувчи, «Ўпай» радифли лирик, «Даканинг», «Бедананг»,

«Бургалар» каби ҳажвий-мутойиба ҳамда қатор маърифатпарварлик руҳи билан суғорилган шеърларини яратди. Мадрасада ўқиб юрган кезларида ўзбек тилда чиқадиган биринчи газета «Туркистон вилоятининг газети» билан танишади. XX аср бошларида у «Сўфизода», «Ваҳший» тахаллуслари билан шоир сифатида элга танила бошлади. Маълумотларга қараганда, «Ваҳший» тахаллусини унга устоз шоир Муқимий берган. Муҳаммадшариф 1890 йилларда Қўқонда илк бор очила бошлаган «усули савтия» мактабларини, улардаги ўқитиш методларини кўрди. Анча зийрак талаба ўқитишнинг бу янги усуллари афзалликларини ўз мушоҳадасидан ўтказди.

1899 йилда Сўфизода Чустга қайтди, аммо унинг шеърятини ўзидан олдин Чустга етиб келган, айниқса ҳажвиялари ижтимоий-сиёсий тузум тарафдорларини,

мустамлакачи маъмурларни ташвишга сола бошлаган эди. Улар шоирни «бадасл», «беадаб» деб, даҳрийликда айблайдилар. У бу таъқиб ва тазйиқлардан қутулиш учун 1900-1913-йилларда ватанини ташлаб кетишга, ўзга юртларда дарбадар ҳаёт кечиришга мажбур бўлади. У Марказий Осиёнинг ҳамма йирик шаҳарларида: Боку, Тифлисида, Туркия, Арабистон, Ҳиндистон каби мамлакатларда бўлади. Бирмунча вақт Бокуда яшаб, озарбайжон халқининг Жалил Мамадқулизода (1866-1932), Алиакбар Тоҳирзода Собир (1862-1911) каби маърифатпарварлари ва уларнинг мутаассибликни кескин фош этган «Мулла Насриддин» журнали ҳамда «Хўп-хўпнома» мажмуаси билан яқиндан танишади. Сўфизоданинг бу давр ижодида уларнинг таъсирини яққол сезиш мумкин. Айниқса, Тоҳирзода Собир шеърияти таъсирида ёзилган қуйидаги мисраларда «Маърифатли онаси йўк», «маърифат нишонаси»ни кўрмаган ўзбек қизларининг аҳволига дил-дилдан ачинади. Сўфизода ўзга юртларда мусофирона ҳаёт кечирса-да, ўз шеър ва мақолалари билан Кавказ матбуотида, машҳур татар маърифатчиси Ризо Фахриддиннинг «Шўро» журналида, «Туркистон вилоятининг газети», «Садойи Туркистон» газеталарида фаол қатнашиб турди. Қаерда бўлмасин, у маориф, ўқув-ўқитув ишлари билан танишади. Чет элларда товуш методига асосланган «усули савтия» ўқитиш тизимини чуқур ўрганди. 1910-1912-йилларда Қўнғиротда муаллимлик қилди, шу билан бирга, миллатни, айниқса, хотин-қизларни илм-маърифатга даъват этувчи шеърлари билан матбуот саҳифаларида мунтазам чиқиб турди: «Ватан», «Муслималар», «Хонимлар исминда» шеърлари шу давр ижодининг маҳсулидир. Сўфизода «она бўлғучи қобила қизлар»нинг оғир аҳволига қайғуради, уларни илм-фан эгалари бўлишларини орзу қилади.

Узоқ давом этган қувғиндан сўнг 1913 йилда ўз ватани Чустга қайтиб келади ва янги мактаб очади. Унинг бу мактаби «усули қадим» мактабларидан тубдан фарқ қилар эди. Унинг педагогик фаолияти ҳам «усули қадим» тарафдорлари, шариат-дин пешволари билан мурасасиз курашларда кечди. У ўз мактабида жуғрофия, ҳандаси, ҳисоб каби замонавий фанларни она тилида ўқитади. Шу билан бирга, ўз вақтида ўқий олмаган катта ёшлилар учун кечки мактаб, Камарсадада етим-есирларни

тарбиялаш учун «Дорул-айтом» («Етимлар уйи») очди. У мактабига жаид мутафаккирлари Мунавварқори Абдурашидхон ўғли, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибратлар томонидан нашр этилган дарслик ва қўлланмаларни жорий қилди, камбағал болаларни дарсликлар билан таъминлаш мақсадида кичик бир мактаб кутубхонасини ташкил қилди, ҳамда китоб дўкони очди. Бу дўконда кўпроқ дарсликлар ва «Матбааи Исҳоқия»да (Тўрақўрғон - Наманганда) босилган китоблар сотилар эди.

Сўфизода табиатан ўта жасоратли, тиксўз, нисбатан бетга чопарроқ бўлган. У ўз мактаби пештоқига шундай сўзларни шиор сифатида ёзиб қўйган: «Мен ул бўёқчиманки, мактаб хумида ранг бериб, қора чаппаларни ўн икки ойда оқ қиламан». Дарҳақиқат, ўқувчиларнинг саводи тез чиқа бошлади. Улар дунёвий илмларидан ҳам хабардор бўла бошладидар, калтак жазоси олиб ташланди, дарс жадвали жорий қилинди. Мактаб интизоми маълум тартибга солинди, мактабга ихлос кун сайин ошиб борди. Бироқ содда халқ кўнглига қутқу солувчилар, мусулмон аҳкомларини бузиб талқин қилувчиларнинг қаршилиги ҳам кучайиб борди. Бундай зиддиятларнинг кучайишига Сўфизоданинг турли-туман бидъатларга қарши ўқувчилар ўртасида тушунтириш ишларини олиб борганлиги ҳам сабаб бўлди. Бу ҳақда Сўфизодага қарши Чуст қозиси Аббосхонхожи Муҳаммадаминхожи ўғли томонидан уюштирилган мақола ва шеърда қуйидагиларни ўқиймиз: «Усули жаид»га моҳирлигини изҳор этиб, баъд майда болалардан бир мунчаларини тўплаб, бирнеча кун устодлик маснадида юриб, ҳамёнида бир тийин йўқ тавба тошини кўрмак орзусинда ажойиб нутқлар илан сўз очти... «Эшон ва шайхлар учун назр бериш аҳмоқликдур...», «Намоз ўқумасанглар ҳам зарари йўқ деб, иккинчи таълимлари фўрма кийинглар деб...»⁴ У шу мақоладан кейин Сўфизодани ҳатто ҳақоратлаш даражасига борган каттагина шеър илова қилган.

Охир оқибат мактабни ёпдилар, ўқитувчи Сўфизодани таъқиб қила бошладилар. Шу муносабат билан «Туркистон вилоятининг газети» қуйидаги хабарни эълон қилди: «Чуст шаҳарида бир мулла шоир «усули жаид» мактаб очган

экан. Чуст аҳолилари ани(нг) ахлоқи бузук деб, мактабни тарқатиб, ўзини Чустдан ҳайдаб юборган эканлар.¹

Сўфизода тақдирга тан бериб кетаберадиган одамлардан эмас эди. Маорифчи миллатини оқартиш, жаҳолатдан маърифат сари етаклашдек эзгу ният учун ҳатто жон фидо қилишга ҳам тайёр эди. У нафақат чустликларни, бутун мутаассибларни, уларнинг кирдикорларини, ҳатто мустамлака маъмурлар билан тил бириктириб, миллатни, Ватанни жаҳолат ботқоғига судраётганларни қаҳрли кинояларда ўз тилларидан фош этди.

Бу шеър жаҳолатпарастларни янада даҳшатга солди. Улар Сўфизодани оёқ-қўлини боғлаб, судраб сазойи қилдилар ва шундай фатво бердилар: «Ваҳший учун боққол мол сотмасун, сартарош сочини олмасун, чойхона ва йиғинлар уни тагжойдан маҳрум қилсунлар». Бу ниҳоятда оғир жазо эди. Аммо Сўфизода ўз маслак-эътиқодига содиқ қолди. Олиб бораётган ишининг буюк истиқболига ишонди. Бунга уларга қарата айтган қуйидаги сўзлари далил. Ушбу машъум воқеадан кейин Сўфизода яширинча Наманганнинг Шаҳанд қишлоғига келади ва Хўжаматвали (Хўжа Муҳаммад Вали боқи - ҳозир республика миқёсидаги шифохона-санаторий) хонақоҳига жойлашади. Бу ерда ҳам ўз ҳаётини бағишлаган муаллимлик фаолиятини давом эттиради. Бу ҳақда Худойберди ота Маманазаров ва Шарафиддин ота Жабборовларнинг гувоҳлик беришича, Сўфизода Шағанд аҳолиси билан суҳбат ўтказади ва элликка яқин қишлоқ болаларини йиғиб, икки гуруҳга ажратади: пешингача бир гуруҳда, пешиндан кейин иккинчи гуруҳда ўқитувчилик қилади.² Бир йил ўтар-ўтмас, шаҳандликлар энди ўқитувчига ёлчидик деганларида, мактаб ҳам энди тартибга тушаётган бир пайтда Чустда кечган воқеалар шабадаси бу ерга ҳам етиб келди. Қуръони мажиднинг асл моҳиятини идрок қила олишдан

махрум бўлган мутаассиблар, «усули қадим» тарафдорлари Сўфизоданинг миллатни маърифатга етаклашдек буюк ҳаракатига бу ерда ҳам катта ғов бўлдилар.

Сўфизода ўз ҳаётини таҳликаларга солиб, Ватан жароҳатларига малҳам бўлиш мақсадида маориф соҳасида фидойилик кўрсатар экан, унинг кўз олдида чорасиз аҳволга тушган, қариб миллат, жаҳолат қаърига ботиб бораётган жафокаш Ватан гавдаланади, унинг дардида нафақат кўзлари, «мажруҳ ўлан» жисми ҳам қон йиқлайди. Сўфизода иккинчи бор ўз Ватанидан чиқиб кетишга мажбур бўлди. У 1915 йилда Ҳиндистонда яшайди, у ерда ҳам муаллимлик қилади. Инглиз мустамлакачилари таъқиби туфайли Афғонистонга келади ва бу ерда анча оғир, машаққатли меҳнат билан кун кечиради, каллапазга шогирд тушади. Шу вақт Афғонистоннинг «Сирож ул-ахборе афғония» («Афғон хабарлари чироғи») номли эътиборли газетасида унинг маориф ва мактаб, илм-маърифат ҳақида бир неча шеъри босилади ва бу шеърлар Афғонистон амири Ҳабибуллохон эътиборига тушади. Амир шоирни чақириб, унинг илтимосига биноан мактаб очиб, ўқитувчилик қилишга рухсат беради. Унинг бу мактаби амирнинг ўғли Омонуллохонда ҳам яхши таассурот қолдиради. Афғонистон тахтига Омонуллохон ўтиргач, Сўфизодани маориф вазирлигига масъул ишга олади. 1919 йилда Афғонистон давлат арбоблари делегацияси таркибида Тошкентга келади ва ўз Ватанида қолишга рухсат сўраб, Афғонистон ҳукуматининг вакили ҳузурига киради: «Ўз юртимда яшашга имконият бўлмаган чоғларда ва оғир кунларимда юртингизда яшашга имкон бердиларингиз. Бунга ташаккур изҳор этаман... Бунга арз этмак бирла омонатларингизни топшираман», - деб мурожаат қилади ва ўз юртида қолади.³

Сўфизода ўз Ватанига келган биринчи кунлариданоқ маориф соҳасида фаолият кўрсатади. Дастлаб у Наманган вилоятининг Шаҳанд қишлоғига келиб, яна мактаб очади ва ўқитувчилик қилади. Шаҳанддаги 33-ўрта мактаб Сўфизода томонидан 1919 йилда очилган ва ҳозирда унинг номи билан аталади.

1920 йилнинг охирларида Сўфизода бу мактабни шогирди Худойберди Мамананазаровага топшириб, ўзи Чустга келади. У Фарғона шаҳри Чустда маориф ширкати тузди. Аммо унинг шўро ҳукумати билан боғлаган орзу-умидлари сароб бўлиб чиқди. Ўз ҳаётини Ватан, миллат истиклолига бағишлаган жадид мутафаккирлари қаторида таъқиб ва тазйиққа учради. 1937 йила Сўфизода авжи ижодий кучга тўлган бир пайтда қатағон қурбони бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Сўфизода. **Тароналар**. — Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968.
2. Авлоний, А. **Адабиёт хрестоматияси**. — Тошкент, 1933.
3. **Ўзбекистон миллий энциклопедияси**. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000–2005.
4. **Ўзбек адабиёти тарихи**. 5 жилдлик. — Тошкент: Фан.
5. Қосимов, Б. **Миллий уйғониш: жасурлар, олимлар, фидойилар**. — Тошкент: Маънавият, 200